

УДК 372.48: 373.1(477) „1940-1950”

В.С. Бугрій

СТРУКТУРА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КРАЄЗНАВЧИХ ГУРТКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ УКРАЇНИ (40-50 рр. XX ст.)

У статті проаналізовано структуру та діяльність краєзнавчих гуртків загальноосвітніх шкіл України у період 40-50-х рр. XX ст. Було встановлено, що краєзнавчі гуртки склалися з ланок або секцій, які відповідали шкільним предметам: географії, історії, природознавству і т.д. Діяльність гуртків спрямовувалася на поглиблення та доповнення знань, передбачених навчальною програмою. До планів роботи гуртків включалися або найбільш складні питання шкільної програми, або ті, які недостатньо розкривалися на уроках. Важливою педагогічною особливістю діяльності краєзнавчих гуртків було те, що вона дозволяла враховувати та задовольняти індивідуальні інтереси багатьох учнів.

Ключові слова: краєзнавчі гуртки, шкільне краєзнавство, загальноосвітня школа.

В статье проанализирована структура и деятельность краеведческих кружков общеобразовательных школ Украины в период 40-50-х гг. XX ст. Было установлено, что краеведческие кружки состояли из звеньев или секций, которые соответствовали школьным предметам: географии, истории, природоведению и т. д. Деятельность кружков направлялась на углубление и дополнение знаний, предусмотренных учебной программой. В планы работы кружков включались или наиболее сложные вопросы школьной программы, или те, которые недостаточно рассматривались на уроках. Важной педагогической особенностью деятельности краеведческих кружков было то, что она позволяла учить и удовлетворять индивидуальные интересы многих учеников.

Ключевые слова: краеведческие кружки, школьное краеведение, общеобразовательная школа.

In the article a structure and activity of regional groups of general schools of Ukraine is analysed in the period of 1940-1950. It was set that regional mugs consisted of links or sections which corresponded school objects: geographies, histories, to natural history et cetera. Activity of groups headed for deepening and addition of knowledges, foreseen an on-line tutorial. In the plans of work of groups included or most stumpers of the school program, or those, that it is not enough examined on lessons. The important pedagogical feature of activity of regional groups was that it allowed to take into account and satisfy individual interests of many students.

Key words: regional mugs, school study of a particular region, general school.

Постановка²⁹ проблеми. Загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, системності, інтегративності, єдності

навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави. Для правильного вирішення завдань, пов'язаних з перебудовою освіти необхідним є розгляд, узагальнення та творче осмислення особливостей функціонування усіх її компонентів, у тому числі і позакласної краєзнавчої роботи, однією

із форм якої є гуртки. На різних етапах розвитку української школи краєзнавчі гуртки сприяли як задоволенню індивідуальних інтересів учнів, так і залученню їх до різних видів групової діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Враховуючи важливу педагогічну та соціально-філософську сутність шкільного краєзнавства цей напрям педагогічної творчості здавна досліджувався мислителями і науковцями. Теоретико-методичні засади освітнього краєзнавства у своїх працях розробили В.Борисов, Ю.Кононов, П.Іванов, В.Корнєєв, В.Обозний, І.Прус, К.Строев, А.Сиротенко. Певні напрями шкільного краєзнавства розглядалися в історико-педагогічних дослідженнях Л.Бабенко, С.Бабишина, В.Бенедюк, Л.Березівської, П.Бурдейного, Н.Побірченко, Н.Рудницької, О.Самоплавської, М.Соловья, О.Сухомлинської, О.Тімець, А.Хоптяра та інші.

У той же час проблемам діяльності шкільних краєзнавчих гуртків присвячена незначна кількість наукових праць. Отже, недостатня розробленість зазначеної наукової проблеми в історико-педагогічній науці, її актуальність, відповідність сучасним потребам загальної освіти й зумовили вибір теми дослідження.

Мета статті – проаналізувати структуру та діяльність краєзнавчих гуртків загальноосвітніх шкіл України у період 40-50-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Гуртки були найбільш поширеною і популярною формою позакласної краєзнавчої роботи шкіл у 40-50-х рр. Перевагою цієї форми було те, що вона передбачала проведення систематичних занять. Гуртки у школах почали виникати вже в перші повоєнні роки. Наприклад, в м. Ізюмі, Харківської області на 1951-1952 навчальний рік в школах діяло 72 різних гуртка, які охоплювали більше 500 учнів. Із них краєзнавчими було 3, у них працював 91 учень [4, арк. 64]. У цілому по Україні на 1952 р. нараховувалося 5750 краєзнавчих гуртків, які об'єднували 149219 учнів [12, арк. 147].

Кількість учнів, що брали участь у краєзнавчих гуртках зростала з кожним роком. Наприклад, у Велико-Писарівському районі, Сумської області у 1955-1956 навчальному році працювало 3 історико-краєзнавчі гуртки, до яких входило 68 учнів [1, арк. 82]. У 1959-1960 навчальному році в школах району налічувалося уже 7 краєзнавчих гуртків, вони об'єднували 489 учнів [2, арк. 38].

За своєю структурою гуртки поділялися на ланки або секції, переважно за напрямками шкільних предметів: географія, історія, література, природознавство і т.д. Наприклад, краєзнавчий гурток семирічної школи № 27

м. Харкова створений у 1946-1947 навчальному році був поділений на чотири ланки - геологічну, історичну, природничу, метеорологічну. При поділі на ланки враховувались бажання учнів [6, с. 62].

Деякі школи проявляли особливу зацікавленість у позакласній краєзнавчій роботі, фактично перетворюючи її на обов'язкову для всіх учнів. Відповідно до вікових груп створювалися краєзнавчі гуртки, зміст роботи яких визначався не інтересами учнів, а адміністрацією школи. Саме так була поставлена позакласна краєзнавча робота у Балтській середній школі № 4, Одеської області. Кожна вікова група у гуртку виконувала роботу визначену школою. Гуртки поділялися на секції, залежно від конкретних завдань. Наприклад: гурток з учнів 5 класу займався вивченням рослинності свого району. Перша секція досліджувала дерева, кущові та напівкущові рослини, друга - дикоростучі трав'яні рослини. Програма занять гуртка складалася так, щоб підготувати учнів до вивчення рослинності району, особливостей місцевих культурних та дикоростучих рослин, їх розмноження, зміни людиною природи цих рослин у бажаному напрямі. Для цього були проведені екскурсії і походи по вивченню рослин лісу, боліт, водойм. Інший гурток краєзнавців цієї школи складався з учнів 6-7 класів, і вивчав тваринний світ свого району. Програмою занять передбачалося поєднання теоретичних знань шкільної програми із зоології з практичною роботою в сільському господарстві. Гурток поділявся на шість секцій: 1) вивчення шкідливих і корисних комах, 2) вивчення риб та земноводних, 3) вивчення диких птахів, 4) вивчення свійських птахів та голубів, 5) вивчення шкідливих та корисних ссавців, 6) вивчення свійських тварин [5, с. 70]. Гурток краєзнавців, що об'єднував учнів 8-9 класів займався вивченням природних умов району. Він мав такі секції: топографів, геологів, гідрологів, метеорологів [5, с. 72].

Нарешті останній, четвертий краєзнавчий гурток цієї школи об'єднував учнів 8-9 і, частково, 10-х класів. Основне завдання гуртка полягало у дослідженні господарства, культури, історії свого району. Щоб мати можливість більш глибоко вивчити ці питання, учні були розподілені за окремими секціями: вивчення промисловості і транспорту району; сільського господарства; культури; історії [5, с. 73].

Для керівництва всією краєзнавчою роботою в школі була створена рада краєзнавців, що складалася з 15 чоловік - учителів і кращих учнів-краєзнавців. Завдання ради полягало у плануванні і організації роботи, наданні допо-

моги окремим гурткам і секціям у виконанні того чи іншого завдання, відбору колекцій, гербаріїв, схем, рисунків, карт, щоденників та інших експонатів для музею. Для оформлення фотоальбомів екскурсій і походів при школі була виділена спеціальна група юних фотографів [5, с. 74].

Як бачимо із наведених джерел, зміст роботи краєзнавчих гуртків будувався на основі шкільних програм. У гуртках поглиблено вивчалися найбільш складні і важливі теми. Створений на початку 1949-1950 навчального року географічний гурток Красноградської середньої школи, Харківської області налічував 35 учнів з різних класів - від 5 до 8 включно. Свою роботу гурток розпочав із дослідження геології місцевості. Був складений план вивчення околиць міста. Перша екскурсія для ознайомлення з геологічною будовою околиць була організована і проведена до Бородинського яру. Готуючись до екскурсії, учні відвідали краєзнавчий музей, де дістали відомості стосовно геологічної будови району. Напередодні екскурсії з учнями було проведено теоретичне заняття про будову яру, про утворення джерел, які виходять на поверхню. У ході екскурсії діти виконували завдання: зібрати гірські породи, провести спостереження за джерелами, скласти план яру тощо.

План роботи географічного гуртка передбачав триденний похід по рідному краю. Його провели під час літніх канікул. Мета походу була визначена так: а) ознайомитися з природою навколишньої місцевості: з ґрунтами, рослинністю та долиною річки Берестової; б) відвідати передовий колгосп Красноградського району – „Вільна праця”; в) познайомитися з Героями Соціалістичної Праці та іншими передовиками сільського господарства [6, с. 69-70].

Геологічна ланка краєзнавчого гуртка семирічної школи № 27 м. Харкова також детально з'ясовувала геологію рідного краю. Діти працювали на березі річки Лопань, де було добре видно, як залягають гірські породи, з яких складалася рівнина. Члени геологічної ланки відібрали пісок, глину, камінці, виміряли товщину шарів. Був досліджений розріз рівнини в різних районах річки та в Карповському яру. На фанері учні наклеїли шари пісків і глини в такому порядку, в якому вони залягали по схилах яру: 1 - ґрунт; 2 – підґрунтя; 3 - пісок сірий; 4 - пісок жовтий; 5 - пісок білий; 6 - пісок білий крупнозернистий; 7 - глина жовта; 8 - глина зелена. Окрема бригада краєзнавців, що писала історію Харкова, збрала кілька планів міста, складених у різні часи, фотографії дореволюційного Харкова, довідники та іншу літературу

про виникнення та історію розвитку міста [6, с. 65].

Завдяки такій роботі у гуртках діти ставали активними помічниками учителя у підготовці наочного обладнання до уроків. Значний внесок у створення наочних засобів навчання зробив краєзнавчий гурток Хотинської середньої школи № 5, Чернівецької області. Його членами були зібрані різні природничо-географічні колекції (ґрунтів, корисних копалин, рослин) та історичні експонати (зокрема, зняття виробництва кам'яного віку) [11, арк. 71].

У діяльності краєзнавчих гуртків поглиблено вивчалися питання, які не отримали детального розкриття на уроках. Учні історичного гуртка Острозької середньої школи № 1, Рівненської області, працюючи у краєзнавчому музеї, підготували спеціальний альбом до 300-річчя возз'єднання України з Росією. В ньому було зібрано матеріал про події 1648-1654 рр. на території району. Детально описувалося, як 12 грудня 1648 р. через Луцьку браму у місто в'їхав Богдан Хмельницький і видав відомий „Острозький універсал”. Альбом було ілюстровано фотографіями картин Луцької брами та інших пам'яток [5, с. 20].

Краєзнавчі гуртки Богданівської середньої школи, Кам'янецької, Заднішівської, Супранівської семирічних шкіл Підволочиського району, Тернопільської області докладно опрацювали матеріали, зв'язані з історичною битвою під Збаражем (Тернопільська область), де полки Богдана Хмельницького штурмували ворожі укріплення, зокрема, фортецю, руїни якої ще збереглися [5, с. 59].

Велику краєзнавчу роботу проводили гуртки юних натуралістів. На Донеччині в кінці 40-х рр. вони були створені у школах усіх районів. Гуртківці доглядали за сільськогосподарськими тваринами в колгоспах і радгоспах, займалися посадкою декоративних і плодкових дерев, проводили роботу по снігозатриманню [9, арк. 132].

Гурток юнатів школи № 114 м. Харкова (керівник М. Коломієць) провів екскурсії в природу, в біологічний музей. Діти засадили 16 дослідних ділянок на яких проводилися спостереження за фазами розвитку та росту рослин, використовувалися агротехнічні заходи по догляду за рослинами, вирощувалися квіти для озеленення школи [3, арк. 91].

Позитивною особливістю гурткової форми краєзнавчої роботи було те, що в її основі лежав не епізодичний, випадковий інтерес, а глибокі пізнавальні прагнення учнів. Підтвердженням цього є те, що краєзнавчі гуртки продовжували функціонувати і під час канікул. Для забезпечення цього відділи освіти проводили від-

повідну організаційно-методичну роботу. Так, Житомирський обласний відділ народної освіти надіслав у всі райони вказівку провести у 4 кварталі 1947-1948 навчального року одноденний семінар учителів-географів з такою тематикою: „Літні форми роботи краєзнавчих гуртків” [8, арк. 124].

З метою закріплення знань, отриманих на уроках, у період канікул краєзнавчими гуртками проводилися походи учнів по рідному краю. Туристсько-краєзнавчим гуртком середньої школи № 4 м. Рені, Одеської області під керівництвом учителя фізики Д.Какараїзе було проведено похід на самотійно зробленій яхті „Чайка” по озеру Кагул. Маршрут охоплював усі населені пункти, що знаходилися навколо озера. Діти побували в селах Киржані, Лиманській, Отулі, Нагірному, Орлівці, Вехиті, відвідали колгоспи, МТС, радгоспи, а також місця роботи вугільної розвідки і ознайомилися з процесом буріння. Були зібрані гербарії, вивчено дно озера Кагул і складено його карту, добуто для колекції всі породи риб озера і описано їх, добуто птахів і зроблені їх чучела, велися у поході щоденники і метеорологічні спостереження [5, с. 51].

Навесні 1950 року був створений краєзнавчий гурток у середній школі м. Підволочиська, Тернопільської області. Влітку того ж року учасники гуртка вирушили в похід по вивченню історичних місць своєї області. Похід пройшов організовано, учасники принесли багато цікавих матеріалів для школи. В піонерській кімнаті був обладнаний куточок, який отримав назву „Перший краєзнавчий похід”. В ньому було багато фотографій з докладним текстом під ними, щоденники з описами вражень учасників походу, оформлений альбом, невеличка колекція зібраних матеріалів [5, с. 59].

Багато гуртків у різних регіонах України починають вивчати історію своїх населених пунктів. Так, протягом ряду років члени краєзнавчого гуртка Ковалівської середньої школи, Полтавського району під керівництвом Н.Ніколаєнка збирали матеріал з історії свого села, колгоспу, школи [14, арк. 251]. Цікава робота з учнями проводилася у краєзнавчому гуртку Велико-Писарівської середньої школи, Сумської області. Під керівництвом учителя П.Сапухіна школярі склали словники місцевих географічних назв селищ і, користуючись друкованими та іншими джерелами, розкривали зміст топонімів [7, с. 74]. У середній школі № 153 м. Києва історичний гурток був ініціатором проведення у 1950 р. конференції на тему „Мій рідний Київ” [10, арк. 153]. Отже, джерела свідчать, що завдяки краєзнавству вивчалися події власної української історії. Юні краєзнавці розгортали

пошуково-дослідницьку роботу, налагоджували зв'язки з ученими-істориками і археологами, місцевими краєзнавцями, створювали й поповнювали шкільні краєзнавчі музеї.

Досвід найбільш вдалої діяльності гуртків починає активно вивчатися і поширюватися серед учителів. Наприклад, Житомирським обласним інститутом удосконалення учителів у 1956 р. було видано дві брошури про діяльність гуртків „Юний краєзнавець” Слободищенської семирічної школи, Бердичівського району (керівник Г.Богун) та історичного - Курнедської школи, Червоноармійського району (керівник В.Надводнюк) [13, арк. 106].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, протягом 40-50-х рр. у школах України починає розгортатися робота краєзнавчих гуртків. За своєю структурою будовою вони поділялися на ланки або секції, які, переважно, відповідали шкільним предметам: географії, історії, літературі, природознавству і т.д. Діяльність гуртків спрямовувався на поглиблення та доповнення знань, передбачених навчальною програмою. До планів роботи гуртків включалися або найбільш складні питання шкільної програми, або ті, що недостатньо розкривалися на уроках. Позанавчальна гурткова робота давала можливість дітям та учителям розглядати рідний край, як самотійний об'єкт дослідження. Важливою педагогічною особливістю діяльності краєзнавчих гуртків було те, що вона дозволяла враховувати та задовольняти індивідуальні інтереси багатьох учнів. Подальшого дослідження потребують інші форми позанавчальної краєзнавчої діяльності українських шкіл у 40-50-х рр. ХХ ст.: екскурсії, походи, експедиції, зльоти і т.д.

ЛІТЕРАТУРА

1. Держархів Сумської обл., ф. Р-7457, оп. 1, спр. 8, 94 арк.
2. Держархів Сумської обл., ф. Р-7457, оп. 1, спр. 23, 55 арк.
3. Держархів Харківської обл., ф. Р-4683, оп. 1, спр. 44, 121 арк.
4. Держархів Харківської обл., ф. Р-5041, оп. 1, спр. 78, 74 арк.
5. З досвіду екскурсійно-туристської та краєзнавчої роботи в школі. Зб. статей. Випуск 2. – К. : Рад. школа, 1957. – 79 с.
6. З досвіду організації краєзнавчої роботи в школах Харківської області (Із збірок „На допомогу вчителю”). Випуск перший. – К.: Радянська школа, 1952. – 76 с.
7. Милонов Н.П. Изучение истории области в средней школе : Из опыта работы /

- Н.П.Милонов. – М. : Госучпедиздат Мин. Просвещения РСФСР, 1960. – 176 с.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 516, 247 арк.
 9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 720, 229 арк.
 10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 846, 300 арк.
 11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1009, 134 арк.
 12. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1166, 186 арк.
 13. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1939, 178 арк.
 14. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1946, 289 арк.